

**ЮРИДИЧНЕ СТАНОВИЩЕ СПАДКОВОГО ДВОРЯНСТВА
РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У КІНЦІ ХVІІІ – ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХІХ ст.
(НА ПРИКЛАДІ СЛОБІДСЬКО-УКРАЇНСЬКОЇ ГУБЕРНІЇ)**

Стаття присвячена аналізу правового становища дворянства Російської імперії. У дослідженні зображено процеси юридичного закріплення привілеїв першого стану

Ключові слова: дворянство, титул, чин, суспільство.

Статья посвящена анализу правового положения дворянства Российской империи. В исследовании показано процессы юридического закрепления привилегий первого класса

Ключевые слова: дворянство, титул, чин, общество.

This article analyzes the legal status of the nobility of the Russian Empire. The study shows the processes of securing legal privileges of the first state.

Key words: the nobility, the title, the work of the society.

Постановка проблеми. В умовах формування державності зростає інтерес до історичного минулого, зокрема процесів розшарування суспільства. Важливість розробки досліджуваної проблеми диктується потребою наукового осмислення юридичних аспектів закріплення панівного становища спадкового дворянства Слобідсько-Української губернії у складі Російської імперії.

Аналіз актуальних досліджень. Безпосередньою джерельною базою роботи є сукупність документів і матеріалів Державного архіву Харківської області. Певна частина інформації, що стосується досліджуваної проблеми подана у «Зібранні законів Російської імперії», що висвітлює законодавче поле даного періоду.

Суттєвий внесок у наукову розробку питання зробив Е.В.Анісімов [1] Багатий фактичний матеріал дослідження робить його цінним посібником при вивченні історії дворянства. Найбільш важливою, на наш погляд, працею з історії російського дворянства є «Дворянство в России от начала ХVІІІ века до отмены крепостного права» дослідження А.В.Романович-Славатінського [10], в якому показано історичний розвиток корпоративних прав дворянства, поземельної власності та інших майнових прав.

Мета статті полягає у всебічному аналізі нормативно-правової бази Російської імперії щодо юридичного закріплення спадкового дворянства.

Виклад основного матеріалу. У другій половині ХVІІІ ст. завершилося оформлення дворянства як правлячого стану Росії. Панівне, привілейоване положення дворян було зафіксовано цілим рядом юридичних актів. Зокрема, Маніфест Петра ІІІ від 18 лютого 1762 р. проголосував «благородне дворянство яко головний в державі член» [8, с.345], а в «Наказі» Катерини ІІ, опублікованому в липні 1766 р., зазначалося, що «дворянство є нарицаніє в честі, що розрізняє від інших тих, які оними прикрашені» [9, с.501].

Важливу роль у складанні станового дворянського суспільства мала губернська реформа, здійснена Катериною ІІ. У країні було введено новий адміністративно-територіальний поділ. Було введено місцеве управління по губерніям, яке підняло роль провінційного дворянства. Законодавчим актом 1775 р. «Установи для управління губерній Всеросійської імперії» Катерина ІІ створила централізовану уніфіковану систему, при якій, як зазначає дослідник А.Б.Каменський, «кожна клітинка великої території і кожен її мешканець перебували б під невисипущим контролем уряду» [1, с.169]. Інтереси дворянства враховувалися в першу чергу.

Дворянство губернії, як і Російській імперії в цілому, мало складну ієрархічну структуру і відрізнялося неоднорідністю складу. А.В.Романович-Славатінській відзначав, що в практиці ХVІІІ ст. досить часто виникало питання – визнати чи не визнати нащадка служилої людини нижчого розряду за дворянина [10, с.50].

Юридично всі дворяни вважалися представниками панівного стану. Основою їх економічної і політичної могутності було володіння землею і селянами, та особливе становище, яке «служилий клас» займав у механізмі державної влади. Однак законодавство розділяло «благородних» на різні страти.

Всі переваги і привілеї панівного стану в повній мірі поширювалися на спадкове дворянство. Їх можна було мати від народження, але можна було і отримати, наприклад, монаршою милістю або подарованим російським орденом, а також досягнувши певного чину на військовій і цивільній службі. Дворянство в Росії не було замкнутим станом. Привілеї верхівки «шляхетної касті» оскаржувалися вихідцями з інших верств суспільства.

Відповідно до Жалуваної грамоти і в залежності від ступеня «благородства», спадкове дворянство ділилося на шість розрядів.

До першого розряду відносилось так зване дійсне дворянство. Воно дарувалось монархом особисто і підтверджувалось спеціальним дипломом, гербом і печаткою. Сюди ж відносились дворянські роди, що мали «давність до 100 років». Наприклад, дружина капітана Олександра Павловича Мірошніченко звернулася до Харківського Дворянського Депутатського Правління про внесення в родовідну книгу сина Сергія. Доказам слугувало те, що дід та батько її чоловіка мали особисте дворянство за вислугу 20 років кожному, тому Олександр Павлович отримав спадкове дворянство. Також вона додавала послужний список чоловіка, копію з метричного свідоцтва про народження Сергія. Харківське Дворянське Депутатське Правління вивчивши документи, постановило внести у 1859 р. Сергія у I частину [7, арк.46].

До другого розряду належали особи, які отримали право на дворянство за військову службу. За указом Петра I від 16 січня 1721 р. його отримували «всі обер-офіцери, які сталися не з дворянства», а також їх нащадки. Наприклад, підполковник у відставці Василь Скарзін у якості доказів представив наказ про свою відставку, виданий Головнокомандуючим 1-ї Армії графом Сакеном від 1821 р. Також мав орден Св. Анни 4 класу та Св. Володимира 4 ступеня, подавались метричні свідоцтва на дітей. Рід Скарзіна був внесений до II частини у 1832 р. [6, арк.19].

До третього розряду відносилось «осьмікласное» дворянство, яке заслужило своє звання на цивільній службі. Під ними малися на увазі «всі служителі російські або іноземні, які осьми першого рангу знаходяться або дійсно були». Іноземці повинні були принести присягу на вірність російському престолу.

Наприклад, колезький асесор Іосіф Петніков, старший ветеринарний лікар Харківської земської конюшні, подавав формулярний список про свою службу, який доводив, що він був із міщан та продовжував службу по порядку чинів, додавались метричні свідоцтва про його дітей. Ці докази вивчались і рід Петникових за рішенням Харківського Дворянського Депутатського Правління був внесений до III частини у 1849 р. [5, арк.119].

До четвертого розряду належали іноземні роди, які прийняли російське підданство. Наприклад, шведський рід Фрейтаг фон Лоренговен був внесений в IV частину [3, арк.9].

Титуловані роди – князі, графи, барони та ін. відносились до п'ятого розряду. Ці титули були спадковими. Кожен володар титулу повинен був мати персональну грамоту від государя, яка доводила ступінь його гідності. Наприклад, графський рід Клейміхель за рішенням Харківського Дворянського Депутатського Правління знаходився в V частині [4, арк.11].

Шостий розряд складали благородні роди, «яких докази дворянської гідності за 100 років і вище сходять». Наприклад, рід Монвиж-Монтвід за рішення Харківського Дворянського Депутатського Правління у 1856 році згідно заслугам предків був внесений до VI частини [2, арк.113].

Який же розряд вважався більш почесним? Ще з давніх часів у Російській імперії високо цінувалася стародавність роду, і тому бути дворянином шостого розряду вважалося дуже почесним. Однак вся титулована еліта Російської імперії відносилась до п'ятого розряду, і це також вважалося не менш почесним. Дворяни першого, другого і третього розрядів вважались «вискочками», «плебейської крові».

Чому ж дворяни записувалися в родовідну книгу губернії? Справа в тому, що в іншому випадку спадкові дворяни не мали права голосу в дворянському зібранні, не потрапляли у сферу діяльності дворянських повітових опік, не могли користуватися становими капіталами, дворянськими стипендіями і вакансіями в навчальних закладах та знаходитись в дворянських пансіон-притулках.

Отже, Жалувана грамота дворянству юридично закріпила систему оформлення належності до дворянського стану. У країні була створена нова форма організації вищого стану – губернське дворянське суспільство. Для обліку представників панівного класу були введені дворянські родовідні книги, складання яких здійснювалося по губерніях. Ведення родовідних книг доручалося виборним установам дворянських товариств – депутатським зібранням.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анисимов Е.В. Россия в XVIII - первой половине XIX в. / Е.В.Анисимов. – М., 1994. – 443 с.
2. ДАХО. Фонд 14. Оп.11. Спр.5, 114 арк.
3. ДАХО. Фонд 14. Оп.11. Спр.4, 10 арк.
4. ДАХО. Фонд 14. Оп.11. Спр.8, 13 арк.
5. ДАХО. Фонд 14. Оп.11. Спр.10, 121 арк.
6. ДАХО. Фонд 14. Оп.11. Спр.11, 21 арк.
7. ДАХО. Фонд 14. Оп.11. Спр. 6, 48 арк.

8. Полное собрание законов Российской империи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1830. – Т.15. – №11444. – 441 с.
9. Полное собрание законов Российской империи. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1830. –Т.18. – №12949.– 541 с.
10. Романович-Славатинский А.В. Дворянство в России от начала XVIII века до отмены крепостного права. / А.В.Романович-Славатинский. – СПб., 1870. – Т.1. – 594 с.